

TURAY ALFRÉD

A bibliai teremtéselbeszélés a biológiai evolúciós elmélet fényében

Arra a kérdésre, hogy a zsidó-keresztény kinyilatkoztatás alapján tájékozódó filozófus a harmadik évezred elején miért foglalkozik az evolúciós elmélet és a bibliai teremtéselbeszélés összeegyeztethetőségének kérdésével, a válasz egyszerűen az, hogy sajnálatos módon a téma újra időszerű lett. Napjaink Amerikájában, főleg Pennsylvania, Georgia és Wisconsin államainak kisvárosaiban parázs vitákat folytatnak arról, hogy az „intelligens tervezés” elmélete, amely az élet megjelenését és kibontakozását egy vagy több értelmes tervezőre vezeti vissza, mennyiben tekinthető a darwini evolúciós elmélet alternatívájának. Ez a vita, amelynek fázisai az interneten is nyomon követhetők,¹ erőteljesen megosztja az amerikai közvéleményt. 2004-ben a pennsylvaniai Doverben egy vallásos szülőkből álló iskolai bizottság megszavazta, hogy a 9. évfolyamos biológia tantervben szerepeljen az értelmes tervezés elmélete. A kezdeményezést Bush elnök is helyeselte. 2005 decemberében azonban egy ugyancsak pennsylvaniai körzeti bíró precedens értékű ítéletében úgy határozott, hogy az iskolákban nem szabad a darwini evolúciós elmélet alternatívájaként oktatni a vallásban gyökerező intelligens tervezés elméletét.² – A vita részleteit nyomon követve nekem két dolog tűnt fel: egyrészt úgy láttam, hogy résztvevői – bármelyik oldalon állnak is – általában nincsenek tisztában azzal, hogy az evolúciós elmélet minden változatát könnyen össze lehet egyeztetni a bibliai teremtéselbeszéléssel; másrészt az is nyilvánvaló lett számomra, hogy a vitatkozó felek gyakran összekeverik a tudomány, a filozófia és a vallás hermeneutikai horizontjait.

Ezért előadásomban négy eszmetörténeti metszet tükrében két gondolatot szeretnék hangsúlyozni: egyrészt azt kívánom igazolni, hogy a kereszténység kiemelkedő gondolkodói Szent Ágostontól kezdődően minden korban össze tudták egyeztetni a teremtéselbeszélést és az evolúciós világmagyarázatokat; másrészt azt szándékozom kiemelni, hogy a filozófiai-teológiai megfontolások és a természettudományos elméletek különböző értelmezési horizontokhoz tartoznak, amelyeket nem illik egybemosni, ugyanakkor azt is látni kell, hogy a filozófiai-teológiai értelmezések harmonikusan kiegészítik az evolúcióval kapcsolatos szaktudományos magyarázatokat, amennyiben a szaktudo-

¹ index.hu/tech/tudomany/intdiz1221

² Vö. <http://i.a.cnn.net/cnn/2005/images/12/20/kitzmilller.pdf>: John Jones bíró határozatának leglényesebb mondata így hangzik: „Úgy döntöttünk, hogy az elmélet nem tudományos, amellyel nem választható el alkotóitól, illetve azok vallásától. Ugyanakkor Darwin evolúciós elmélete is hiányos, de az a tény, hogy egy tudományos megközelítés nem ad minden pontban kimerítő magyarázatot, nem lehet indok arra, hogy egy igazolhatatlan, vallásban gyökerező alternatív elméletet oktassanak az iskolában, vagy hogy félremagyarázzanak jól megalapozott tudományos állításokat.”

mányok illetékességi körét meghaladó kérdésekre is válaszolnak: felelnek például arra a kérdésre, hogy miért van evolúció.³

a) *Szent Ágoston* (†430) korában az evolúció hipotézise még nem szerepelt a szaktudományos problémák között. Ágostonban a Biblia értelmezésével kapcsolatban vetődik föl a fejlődő világ ötlete. A nagy nyugati egyházatyá tisztaban volt azzal, hogy a Biblia különféle irodalmi műfajú írásai nem tudományos igazságokat közölnek: ezért például az ember létrejöttének hogyanjára nem a Bibliában kell keresni a választ. Az ember teremtésével kapcsolatban megjegyzi: gyermekes dolog volna azt gondolni, hogy Isten valóban kézzel alkotta az embert, s hogy szájával fújta az élet leheletét.⁴ A Biblia az ember teremtett voltának tényét állapítja meg, de nem beszél az emberi lény létrejövésének módjáról.⁵ Éppen ezért a hominizáció mikéntjéről bátran lehet filozófiai hipotéziseket alkotni.

Az ember létrejövésének filozófiai magyarázatában Ágoston abból az exegetikai problémából indul ki, hogy míg a Teremtés könyve azt állítja, hogy Isten egymásutáni-ságban teremtette a létezőket,⁶ Sirák fiának könyvében azt olvassuk: Isten mindent egyszerre teremtett.⁷ A probléma megoldását abban látja, hogy Isten kezdetben mindent megteremtett, de nem minden létezőt alkotott meg tényleges és kifejtett valóságában. Mindannak, amit nem befejezett formában alkotott meg, csupán észcsíráját (lat. *ratio seminalis*)⁸, programját (ma úgy mondanánk: genetikai kódját) helyezte az anyagba. Ezek az észcsírák vagy eszmei magvak láthatatlan programok, önmagukat kibontakoztatni képes formák, amelyek képességileg, ok gyanánt rejtőznek a kezdeti teremtésben, hogy aztán alkalmas időben és feltételek között kibontakozzanak.⁹ Ezért mondja Ágoston: „Ahogy az anyák hordozzák magzatukat, a világ is úgy hordozza a születendő lények okait”.¹⁰ Isten az első élőlényeket és az embereket is észcsírák formájában helyezte az általa teremtett anyagba. Ezek a csírák nemcsak a később kibontakozó emberek érthető struktúráját, hanem kibontakozásuk programját is tartalmazták.¹¹

Ágoston a programok létrejötte és fennmaradása szempontjából is szükségesnek tartja a Teremtőre való hivatkozást.

Elutasítja azt a föltevést, hogy e programok véletlenül alakultak ki.¹² Úgy gondolja, önmagukban véve a természet törvényei sem magyarázzák az észcsírák létrejöttét és kibontakozását. A törvények ugyanis csak a lehetőségeket, a lehetséges kombinációkat szabják meg a fizikai anyagfajták számára, de hogy a lehetőségek közül melyek valósuljanak meg, azt éppúgy nem a törvények szabják meg, mint ahogy a gyermek építőkövei számára sem a törvények írják elő, hogy kastély épüljön belőlük vagy kulipintyó.¹³ Fel kell tehát tételezni: a kezdeti programokat Isten teremtette.¹⁴

³ „Az embert megelőző formák emberré válása paleontológiailag ma már szinte kitapintható. A mögötte rejlő hajtó dinamika azonban továbbra is el van rejtve előlünk” – írja H. PLESSNER (*Der Mensch als Lebewesen*, 62. o., In: Gadamer/Vogler *Die Stufen des Organischen und der Mensch*, 1975.).

⁴ *De Genesi ad litteram* 6,12,20; 7,1,2; *De civitate Dei* 12,23.

⁵ Vö. Ps 101,2,12.

⁶ Vö. Ter 1.

⁷ *Ecclesiasticus* 18,1.

⁸ A sztoikus filozófiában: *logoi szpermatikoi*.

⁹ Vö. *De Genesi ad litteram* 6,6,10.

¹⁰ *De Trinitate* 3,9,16.

¹¹ *De Genesi ad litteram* 6,6; 6,7; 6,15.

¹² Ps 72,22.

¹³ Vö. *De Genesi ad litteram* 6,16,27; 9,17,32; *Contra Iulianum* 5,45–46.

¹⁴ *De Trinitate* 3,9; 8,8.

Másrészt, Ágoston úgy gondolja: a programok sikeres kibontakozásához is szükséges a teremtményeivel együttműködő Isten tevékenysége. Ezt a gondolatot úgy fejezi ki, hogy az észcsírák a fejlődés szükségszerűségét is biztosítják.¹⁵ A programok kibontakoztatása (a tág értelemben vett teremtés) azonban olyan folyamat, amelyben a teremtett okok, a természeti tényezők is szerepet kapnak.¹⁶ Emiatt az evolúció folyamatának van érzékelhető, tudományosan regisztrálható oldala is.

Megjegyzendő, hogy Ágoston evolúciós hipotézise nem természettudományos, hanem filozófiai jellegű feltevés, és nem nevezhető transzformizmusnak, mert kizárja a bonyolultabb formáknak az alacsonyabbakból való eredését.¹⁷ Hipotézise preformista jellegű.

b) Az evolúció *Aquinói Szent Tamás* (†1274) korában sem volt még szaktudományos probléma. Szent Tamás – Ágostonhoz hasonlóan – a Biblia értelmezésével kapcsolatban szembesül a fejlődő világ hipotézisével. A teremtésbeszélés magyarázatában ő is különbséget tesz az előadásmód és a közölt tartalom között, azaz fölhívja a figyelmet, hogy a leírásban vannak olyan elemek, amelyek csupán a mondanivaló megvilágítására szolgálnak, és nem a mondanivalóhoz tartoznak.¹⁸

A skolasztika fejedelme a teremtés módjának értelmezésében rokonszenvvel fogadja az ágostoni tant, vagyis azt a gondolatot, hogy Isten fokozatosan bontakozó világot teremtett:¹⁹ az észcsírák Isten örök elgondolásai, a különféle fajok struktúrái és fejlődéstörvényei, amelyeket Isten helyezett az általa teremtett anyagba.²⁰ Ezeknek a programoknak köszönhető, hogy élettelen anyagból kezdetleges élőlények jöttek létre természeti okok hatására, vagy hogy új fajtak jöttek létre a meglévők keveredéséből.²¹

A Teremtőre hivatkozás Tamás szerint azért szükséges, mert a világmindenség fizikai anyagának és a kezdeti programoknak léte esetleges: nem hordozzák önmagukban létük elégséges indokát, s így szükségszerű alapot, magyarázatot követelnek.²²

Ágostonhoz hasonlóan Tamás sem tudja elfogadni, hogy az élőlényekre jellemző formák véletlenszerűen jöttek létre.²³ A véletlen mint a célirányosan működő okok alkalmi találkozásában létrejövő esemény ritkán eredményez valamiféle alacsonyabb szintű rendet.²⁴ Ezért ha a véletlennek lehetett is szerepe az élőlények megjelenésében, önmagában véve nem magyarázza az élőlények bonyolult struktúráit.²⁵

Önmagukban véve a törvények sem magyarázzák a fejlődést. A törvények a dolgok természetes hajlamai a nekik megfelelő célokra.²⁶ Minthogy azonban a dolgok elvont természetük alapján többféle célra is irányulhatnak (például növelhetik vagy csökkenthetik a rendet), meghatározott irányú működésükhöz valamiféle törvények feletti meghatározóra van szükségük.²⁷

¹⁵ Vö. *De Genesi ad litteram* 6,18,29.

¹⁶ *De Trinitate* 3,8–9; *De Genesi ad litteram* 6,3.

¹⁷ Vö. *De Genesi ad litteram* 7,28,43; 7,9,12–13.

¹⁸ Vö. 2 *Sententiarum* d.12 q.1 a.2; II–II q.1 a.6 ad 1.

¹⁹ Vö. 2 *Sent.* d.12 q.1 a.2.

²⁰ I q.115 a.2; 2 *Sent.* d.18 q.1 a.2.

²¹ I q.71 a. un. ad 1; I q.91 a.2 ad 2; I q.73 a.1 ad 3.

²² Vö. I q.2 a.3.

²³ Vö. *Summa contra Gentiles* 2,39.

²⁴ I q.22 a.2 ad 1; *Summa contra Gentiles* 2,41.

²⁵ VII *Metaphysicorum lect.* 8.

²⁶ *De divinis nominibus* c.10 lect. 1.

²⁷ *De veritate* q.5 a.2; I–II q.9 a.1.

Meglepő, de ugyanaz a Szent Tamás, aki az embernél alacsonyabb rendű létezőkre vonatkozóan elfogadja az evolúció preformista változatát, az ember esetében mégis a fixista, kreacionista véleményt vallja: úgy véli, az első embert kész, befejezett formában közvetlenül Isten teremtette.²⁸ Nem tartja kizártnak, hogy Isten állati testet használt fel Ádám testi valóságának létrehozására,²⁹ de ragaszkodik ahhoz, hogy lelkét közvetlenül (lat. *immediate*) Isten alkotta.³⁰ S ezt érvényesnek tartja az első ember valamennyi utódjára vonatkozóan is:³¹ Isten minden egyes ember lelkét közvetlenül hozza létre. Ezzel a kissé következtelen tanítással, azaz a lélek közvetlen teremtésének tételével Szent Tamás valószínűleg az ember méltóságát, istenképiségét akarta hangsúlyozni: azt akarta mondani, hogy az értelmes és szabad akaratú teremtmény szellemisége erejében lényegileg felülmúlja a természet többi létezőjét.

Megjegyzendő, hogy Szent Tamásnak ez a *fixista*, *kreacionista* felfogása sem teszi feleslegessé az evolúció szaktudományos vizsgálatát. A középkori filozófus ugyanis azt állítja, hogy az isteni tevékenység nem a jelenségek síkján, hanem belülről érinti a létezőket,³² és nem szakítja meg az érzékelhető jelenségek láncát. Ez más szavakkal azt jelenti, hogy még a *kreacionista* föltevés mellett is elfogadhatjuk: a jelenségek szintjén minden ugyanúgy történt, mint ahogy ezt később a szaktudományos evolúciós elmélet képviselői állítják.

c) Az *újkori* szaktudományos jellegű transzformista elmélet Jean Lamarck³³ (†1829) és Ch. R. Darwin (†1882) műveiben fogalmazódott meg a legvilágosabban. Darwin elsősorban a változékonyság, a létért folytatott küzdelem és a természetes kiválogatódás fontosságát hangsúlyozta az evolúció magyarázatában.³⁴ 1871-ben az evolúció gondolatát az emberre is kiterjesztette.³⁵

Vallási szempontból Lamarck és Darwin föltevése nem zárta ki a fejlődés transzcendens okát, azaz nem lépett föl azzal az igénnyel, hogy feleslegessé teszi a világ Teremtőjére és Kormányzójára vonatkozó hitet. A fajok eredete című művének első kiadásában a nagy természettudós például ezeket írja: „Nagyszerűség van ebben a felfogásban, amely szerint a Teremtő az életet a maga különböző erőivel eredetileg csak néhány vagy csak egyetlen formába lehelte bele; és mialatt bolygónk a nehézkedés megmásíthatatlan törvénye szerint keringett, ebből az egyszerű kezdetből végtelen sok szépséges és csodálatos forma bontakozott ki, s bontakozik ki még most is.”³⁶ Kétségtelen, hogy később Darwin agnosztikussá vált. Önéletrajzában (1876) bevallja, hogy az evolúció látványa már nem ébreszt lelkében vallásos érzelmeket. Ám ezt az állapotát tudományos becületességgel a színvaksághoz hasonlítja, s megállapítja: a vallási látásmód hiánya éppúgy nem érv a vallási meggyőződés ellenében, mint ahogy a piros színt érzékelni nem tudó ember szavai sem érnek sokat azokkal szemben, akik e színt valóságosnak tartják.³⁷ – A baj akkor kezdő-

²⁸ I q.91 a.2; I q.90 a.3.

²⁹ Vö. I q.91 a.2.

³⁰ I q.90 a.3.

³¹ Vö. *Summa contra Gentiles* 3,22.

³² I q.8 a.1.

³³ *Philosophie zoologique*, 1809.

³⁴ Vö. *On the origin of species*, 1859.

³⁵ *The descent of man*, 1871.

³⁶ *A fajok eredete* (Budapest, 1973. Helikon, 586. o.)

³⁷ Vö. *Ch. Darwin önéletrajza*, i. m. 635. o.

dött, amikor a világnézetileg semleges darwini föltevést a gondolkodók egy része ateista módon próbálta értelmezni. Ernst Haeckel³⁸ (†1919), illetve a dialektikus materializmus képviselői filozófiai következtetéseket keverték bele Darwin szaktudományos elméletébe, s azt tanították, hogy az evolúciós elmélet feleslegessé teszi a Teremtőt: propagandájukban az evolúció elfogadása és Isten létének tagadása szükségszerűen összekapcsolódott.

A vallásos gondolkodók véleménye megoszlott: voltak olyanok, akik – főleg annak ateista értelmezése miatt – elutasították a darwini evolúciós elméletet, de akadtak olyanok is, akik védelmükbe vették Darwin elgondolását, és a keresztény hagyomány alapján megpróbálták összhangba hozni a Teremtőbe vetett hittel. Ezek a gondolkodók nem zárták ki, hogy az első ember testét állat szülte. Hangsúlyozták azonban, hogy Isten különleges közbelépése volt szükséges ahhoz, hogy az alacsonyabb rendű szervezetből ember jöhessen létre. Már 1841-től (tehát abban az időben, amikor még Darwin nem terjesztette ki elméletét az emberre) ezt az álláspontot képviselte például a jezsuita P. G. Perrone.³⁹ A természettudós George Mivart azt tanította, hogy Isten olyan testbe öntötte bele az emberi lelket, mely testet az Ő különleges irányítása alatt működő természeti okok hozták létre.⁴⁰ – Előfordult, hogy egy-egy teológus állítását az illetékes egyházi előjárók magánúton visszavonatták, de általában mégsem akadályozták az összeegyeztetési kísérleteket. Az egyházi Tanítóhivatal – a közhiedelemmel ellentétben – sosem ítélte el az evolúciós elméletet.

d) A 20. század első felében a tudósok a kvantummechanika, illetve a molekuláris biológia eredményei alapján fogalmazták meg neodarwinista evolúciós hipotéziseiket. Feltevéseikben egyre nagyobb szerepet kapott az élet véletlenszerű megjelenésének gondolata. Az egyházi Tanítóhivatal nem szólt bele ezekbe a kezdeményezésekbe. A század derekán a *Humani generis* kezdetű enciklika (1950) csupán három irányelvet hangsúlyozott: 1. Nincs kizárva, hogy Isten állati testet használt föl az emberi test kialakítására, de a kérdés még nem tekinthető eldöntöttnek. 2. Az ember lelkét közvetlenül Isten teremti. 3. Az eredeti bűn dogmáját egyelőre csak azzal a föltevéssel tudjuk magyarázni, hogy minden ember egyetlen emberpár leszármazottja.⁴¹

A teológusokra új feladat várt: immár a véletlen szerepét túlhangsúlyozó neodarwinista elgondolásokat kellett összeegyeztetniük a teremtésbeszéléssel, és pedig az egyház útmutatásainak figyelembevételével. Ezt a feladatot oldotta meg négy jezsuita gondolkodó: Teilhard de Chardin⁴² (†1955), Karl Rahner⁴³ (†1984), B. J. F. Lonergan⁴⁴ (†1984) és P. Schoonenberg⁴⁵ (†1999), akik a teológiai emberképet teljes összhangba hozták az evolúciós elmélet valamennyi változatával.

Az említett teológusok a természettudósokkal egyetértve abból indultak ki, hogy az élet megjelenését és az evolúció gigantikus folyamatának kibontakozását a véletlen önmagában véve nem magyarázza. Az élet véletlenszerű kialakulásának és fennmaradásának esélyeit egy angol szerző szemléletes példával illusztrálta:⁴⁶ ha az élőlény alkotó-

³⁸ Vö. *Natürliche Schöpfungsgeschichte*, 1868; Welträtsel, 1899.

³⁹ ALSZEGHY Z.: *A kezdetek teológiája*, 83. o.

⁴⁰ *On the Genesis of Species*, London, 1871.

⁴¹ DS 2326–2329.

⁴² *Oeuvres* (Paris, 1955-től, Seuil).

⁴³ P. OVERHAGE–K. RAHNER: *Das Problem der Homination* (Freiburg, 1961, Herder).

⁴⁴ B. J. F. LONERGAN: *Insight* (London, 1957, Longmans).

⁴⁵ P. SCHOONENBERG: *Gottes werdende Welt* (Limburg, 1963).

⁴⁶ Vö. CAIRNS-SMITH: *The Life Puzzle*, 1971.

részeit egy könyv betűihez hasonlítjuk, az alkotórészek kapcsolódási rendjét pedig a könyv értelmes szövegéhez, beláthatjuk, hogy egy ilyen bonyolult rendszer nem jöhet létre pusztán véletlenül. Ha majmot ültetünk az írógép elé, s a majom másodpercenként találmásra leüt egy betűt, néhány oldalnyi szövegben már találunk értelmes szavakat vagy szótöredékeket. Darwin főművének első mondata azonban még így is csak 10^{180} év alatt jelenhetne meg egyszer a vaktában gépelgető majom művében. Ez elképesztően nagy szám, amely messze felülmúlja a világmindenség feltételezett életkorát. Ha nagyon sok majommal dolgoztatunk, az sem megoldás, mert így is az értelmetlen sorozatoknak van nagyobb esélyük, s az egész könyv megjelenésére hiába várnánk.

Teilhard de Chardin szerint az evolúciót a legtalálhatóbb módon az „irányított összetté válás” (fr. *orthogénèse*)⁴⁷ vagy az „irányított véletlen” (fr. *hasard dirigé*)⁴⁸ fogalmai jellemzik. Lonergan úgy véli, az evolúcióra leginkább az emelkedő valószínűség (ang. *emergent probability*)⁴⁹ fogalma illik. Emelkedő valószínűség jellemzi azt a folyamatot, amelyben a véletlenszerűen létrejött kedvező eseményeket kiválasztjuk és megőrizzük azzal a céllal, hogy növeljük egy magasabb szintű rendszer véletlenszerű megjelenésének esélyeit. Ha a darwini mű reprodukálásával kísérletező majom munkáját úgy könnyítjük meg, hogy betűnként félretesszük a sikeres találatokat, az idézet megjelenésére csupán másfél órát kellene várjunk! Az evolúcióban is ilyesmi történt. A véletlenül kialakult alacsonyabb szintű rendszerek megőrződtek, állandósultak, és így növelték a magasabb szintű rendszer véletlenszerű megjelenésének esélyeit.

Karl Rahner tudatában volt annak, hogy erre az irányított véletlenre vagy emelkedő valószínűségekre a *Humani generis* kezdetű enciklika útmutatásait figyelembe véve úgy kell magyarázatot adnia, hogy ne sértse meg a Szent Tamás által megfogalmazott alapelvet sem, amely szerint „aki a teremtmények autonóm tevékenységét kisebbíti, az Isten jószágát korlátozza”.⁵⁰ Ez más szavakkal azt jelenti: a teológusnak nem szabad feltételeznie, hogy Isten utólagos beavatkozásokkal irányítja a véletlenszerű tömegjelenségeket, vagy manipulálja a valószínűség emelkedését.

A jezsuita teológus a „tevékeny önfelülmúlás” tanának kidolgozásával oldotta meg ezt a feladatot. Mindenekelőtt arra hívta fel a figyelmet, hogy az evolúcióban a létezők önmagukat felülműlják: léttöbblet, létnövekedés jön létre (növekszik a rend).⁵¹ Az önfelülmúlás paradoxonnak látszik, mert a józan emberi megfontolás szerint senki sem adhatja azt, amije nincsen: a szellemet nélkülöző anyagvilág nem hozhatja létre a szellemi lélekkel rendelkező lényt. E paradoxont csak úgy oldhatjuk fel, ha feltételezzük: a léttöbbletek kialakulásának, azaz a valószínűség emelkedésének végső lehetőségi feltétele Isten, aki a természeti létezők autonómiájának meghagyásával (azaz nem a teremtésbe való utólagos beavatkozásokkal, hanem a játék logikájának érvényre juttatásával) biztosítja az evolúció sikerét. Arra a kérdésre, hogy a véges létező hogyan tudja felülműlni önmagát, Rahner így válaszol: A tiszta és végtelen aktus, azaz Isten, minden valóságot eleve magában tart és áthatja a véges létezőt anélkül, hogy Ő maga a véges létezővel azo-

⁴⁷ *Le phénomène humain*, 114. o. (Oeuvres III. Paris 1955)

⁴⁸ Az evolúció „a Tapogatózás alapvető technikája, minden terjeszkedő sokaságnak ez a jellegzetes és leghözvetlenebb fegyvere. A Tapogatózásban bámulatos módon társul a nagy számok vak fantáziája a célravezető, pontos eligazodással. A Tapogatózás nem az a pusztá Véletlen, amivel oly gyakran összetévesztik, hanem az irányított Véletlen” (*Le phénomène humain*, 116. o.)

⁴⁹ Vö. *Insight*, 123–128. o.; 132–134. o.; 259–262. o.

⁵⁰ *Summa contra Gentiles*, 3,69.

⁵¹ Vö. *Das Problem der Hominisation*, 63.,69.,75. o.

nosulna. A véges létező részeseül a benne jelenlevő isteni erőből⁵², és így adott esetben át tudja lépni lényegével adott korlátait, felül tudja múlni önmagát. S minthogy a véges létező a részeseüléssel nem válik Istenné (minden tényleges tökéletesség foglalatává), amit létrehoz, az valóban újdonság.⁵³ – Ezt a bonyolult, és első hallásra nehezen felfogható filozófiai szöveget egy hasonlaltal szeretném érthetőbbé tenni: Isten úgy teremt esélyt az önfelülmúlásra, miként az édesapa, aki gyermekét a magasba emeli, hogy a gyermek a magas fáról önállóan leszakíthassa a gyümölcsöt, amit a felemelő atyai tevékenység nélkül nem tudna megtenni. – Az önfelülmúlást biztosító isteni tevékenységet tehát nem úgy kell elgondolni, hogy Isten megszakítja az empirikus események láncát, vagy megold valamit az empirikus létező helyett, hanem úgy, hogy ő eleve és mindig megadja, hogy a létezők önmagukat kibontakoztathassák, s adott esetben lényegükkel adott korlátaikat felülmúlják. A Teremtő nem a teremtmény hatása mellett működik, hanem a teremtmény saját korlátait és lehetőségeit átlépő működését okozza.⁵⁴

A tevékeny önfelülmúlás tanának fényében a *Humani generis* kezdetű enciklika bizonytalankodó megállapításai is új megvilágításba kerülnek: 1. Ha a tudomány igazoltnak látja, hogy az emberi lény természeti okok hatására az állatvilágból emelkedett ki, akkor biztosra vehetjük, hogy Isten állati testet használt föl az első ember testének megalkotásában: az önfelülmúlást biztosító isteni okság erejében ugyanis az élettelen anyagból létrejöhett élő, s az első emberek származhattak állati lényektől. A hominizáció esetében az állati szülők «az egész ember oka, tehát lelkének is». Ugyanez a helyzet az utódok létrejöttében is: az utódoknak nemcsak a testét, hanem a lelkét is a szülők hozzák létre. Ezek a szülők azonban csak annyiban okok, „amennyiben az önfelülmúlásukat lehetővé tevő Isten ereje által – ami hatásukban belsőként van jelen anélkül, hogy lényegük alkotó eleméhez tartozna – hozzák létre” az embert.⁵⁵ 2. Az a magyarázat, amely szerint állati lények hozták létre az első embereket, illetve amely szerint a szülők hozzák létre a teljes új embert, nem jelenti annak tagadását, hogy Isten közvetlenül teremt a lelket, hanem pontosabbá teszi a „közvetlen teremtés” értelmét. A lélek közvetlen teremtése egyrészt azt jelenti, hogy az ember létrehozása „a teremtményi okságnak ahhoz a fajtájához tartozik, amelyben a ható-ok a lényegével együtt adott határokat lényegileg múlja fölül az isteni okság erejében”; másrészt arra utal, hogy a teremtmény önfelülmúlását biztosító isteni okság minden ember esetében teljesen egyedi, amennyiben utánozhatatlan, megismételhetetlen szellemi természetű egyedet, azaz személyt hoz létre.⁵⁶ 3. Ami pedig az

⁵² Az univerzum azáltal részeseül például az isteni erőből, hogy a kezdeti univerzum elemei a játék logikája alapján programozott elemek.

⁵³ OVERHAGE, P.–RAHNER, K.: *Das Problem der Hominisation* (Freiburg, 1961. Herder, 3. kiadás, 69. o.): „a végtelen ok, amely mint tiszta aktus minden valóságot eleve magában tart, a véges oknak mint végesnek «konstitúciójához» (in actu) tartozik anélkül, hogy benne mint létezőben belső mozzanat volna. E dialektikus kijelentés első fele által válik aztán «érthetővé», hogy a véges ok valóban fölül tudja múlni önmagát, azaz, hogy (befogadott vagy magától létrehozott) hatása több, mint ő maga, és mégis általa létrehozott hatás, tehát magától tudja felülmúlni önmagát. E dialektikus kijelentés második része teszi érthetővé, hogy ez a hatás valóban fejlődés lehet, mert nem ez volna a helyzet, ha a véges oknak mint végesnek konstitúciójához tartozó tiszta (végtelen) aktus magának a véges oknak belső mozzanata volna, azaz ha ez a véges ok már eleve és mindig birtokolná azt, amit csak önmagát felülmúlva, öntranszcendenciájában kell még elérnie.”

⁵⁴ „Istennek ez a működése tulajdonképpen nem «kategoriális» működés, mert ez nem olyasmint eredményez, amit a teremtmény nem okoz; minthogy ez nem a teremtmény hatása mellett működik, hanem a teremtmény saját lehetőségeit felülmúló és átlépő működését okozza. És a teremtmény alapján véve mindig ebben a helyzetben van: ez a helyzet lényegéhez tartozik” (*Das Problem der Hominisation* 84. o.).

⁵⁵ *Das Problem der Hominisation*, 82. o.

⁵⁶ *Das Problem der Hominisation*, 83. o.

egyetlen emberpártól való leszármazás tételét illeti, ahhoz a teológiának nem kell ragaszkodnia, hiszen az áteredő bűn tana éppúgy összeegyeztethető a *poligenizmussal*, mint a *monogenizmussal*. Ha a bűn terjedését nem a biológiai leszármazással, hanem az emberi kultúra fertőződésével magyarázzuk, teológiai szempontból nincs akadálya annak a feltevésnek, hogy egyszerre több állati egyed lépte át a hominizáció küszöbét.

Rahner elgondolása teológiai szempontból kielégítő, s ugyanakkor szabad utat biztosít a szaktudományos kutatásnak és az evolúcióval kapcsolatos különféle tudományos hipotéziseknek is.

A teológusoknak nem kell félniük a rahneri elgondolástól, mert az ember Isten általi teremtettségének dogmája ebben az elméletben is sértetlen marad: az önfelülmúlást biztosító isteni tevékenység ugyanis kizárólagosan isteni cselekvés (s mindig közvetlen), amely nem mehet át a teremtmény tulajdonába. A világ végső magyarázatát kereső teológusnak csupán arra kell ügyelnie, hogy gondolkodásába ne csempéssze vissza az úgynevezett „hézagpótló isten” fogalmát, amelyet a 19. században azért találtak ki, hogy ezzel tüntessék el a világ magyarázatából a tudományos ismeretleneket.⁵⁷ Rahner arra figyelmeztet, hogy a teológus nem azért következtet az evolúció folyamatából Istenre, mert nem ért valamit, hanem éppen a folyamat érthetősége vezeti őt arra a gondolatra, hogy az evolúcióban értelmes tervezés, isteni szándék jut érvényre.

A szaktudósok pedig bátran kutathatnak, s nem kell az evilági okok közé csempészett misztikus tényezőkkel vagy a „Deus ex machina” működésével számolniuk. Hiszen az evolúciót biztosító isteni tevékenység lényege éppen az evolúcióban részt vevő természetes tényezők autonómiájának biztosítása. Teilhard szavaival fogalmazva: Isten csak arra készíti a dolgokat, hogy maguk készítsék el önmagukat.⁵⁸ – A tudomány emberei bátran magyarázhatják az evolúciót a véletlen és a szükségszerűség dialektikájával,⁵⁹ modellezhetik a játék logikájával,⁶⁰ vagy a matematikai káoszelméletekkel.⁶¹ A teológus mindig örömmel üdvözli ezeket a modelleket, mert számára csak az a fontos, hogy az evolúció folyamata érthető. Egyáltalán nem tartja kizártnak, hogy Isten „játszik” az univerzumban: a statisztikai szabályt alkotó véletlenekre, a nagy számok törvényszerűségeire és a véletlenszerű tömegjelenségekben rejlő valószínűségekre építette az evolúció és a hominizáció folyamatát, hogy ezzel is figyelmeztessen életünk ajándékjellegére.

Összefoglalás: Mivel a Biblia nem természettudományos mű, és nem az ember teremtésének hogyanjára válaszol, a darwini fejlődéselméletet és annak minden változatát össze lehet egyeztetni a teremtésbeszéléssel. Az összeegyeztethetőség alapja az, hogy a jó teológus sosem abból következtet a világ értelmes Teremtőjére, hogy nem ért valamit, hanem éppen a természeti folyamatok érthetősége vezeti őt arra a gondolatra, hogy a világban s így az evolúcióban is valamiféle isteni elgondolás, szándék jut érvényre, minként ezt az „értelmes tervezés” filozófiai elmélete is állítja. – Ha megkérdeznének, a vitatkozó amerikaiaknak azt üzenném, hogy a darwini elmélet alternatívájaként ne oktassák az értelmes tervezés elméletét, mert ez valóban nem természettudományos, ha-

⁵⁷ Valószínűleg ilyen „hézagpótló istent” tartott szem előtt Chr. SCHÖNBORN bécsi bíboros is, aki a New York Times 2005. július 7-i számában azt a kijelentést tette, hogy az irányítást nélkülöző, véletlenszerű folyamatként értett evolúció összeegyeztethetetlen a katolikus hittel (vö. *Mérleg*, 2005/3).

⁵⁸ *La vision du passé* (Oeuvres, III., 217. o.)

⁵⁹ Vö. J. MONOD: *Le hasard et la nécessité* (Paris, 1970. Seuil)

⁶⁰ MANFRED EIGEN-RUTHILD WINKLER: *A játék – Természeti törvények irányítják a véletlent* (Budapest, 1981, Gondolat)

⁶¹ Vö. *Chaos and Complexity* (Vatican, 2000, Vatican Observatory Foundation).

nem filozófiai-teológiai hipotézis. Ám ha nem akarnak egydimenziós embereket, szakbarbárokat nevelni, már a biológiaórákon is tegyenek említést arról, hogy az evolúció folyamatát nemcsak szaktudományos, hanem vallási szempontból is lehet értelmezni. – A világnézeti tájékozódás és a szaktudományos kutatás hermeneutikai kört alkot: a szaktudományos kutatást általában világnézeti előfeltevések vezérik, a tudományos eredmények pedig visszahatnak ezekre az előfeltevésekre. Ha a világnézeti előfeltevés vallási jellegű, a hermeneutikai kör mindenképpen az evolúció titkát boncolgató ember javát szolgálja, mert gazdagabbá teszi őt, tágítja látókörét: az Istenbe vetett hit ugyanis erősíti a világ és az evolúció érthetőségébe vetett meggyőződést, a szaktudományos eredmények pedig ésszerű motívumokat adnak az „evolúció Istenének” elfogadásához.